

УДК 34:355.404.52”1917/1921”

В.С. Сідак
член-кореспондент
Національної академії педагогічних наук України,
доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник НОЦ НА СБУ
проректор з наукової роботи,
Університет економіки та права «КРОК»

Українські спецслужби доби національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.

У статті йдеться про діяльність спецслужб українських національних державних формацій: Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР, ЗУНР та Державного Центру УНР в еміграції у складних історичних умовах Української революції 1917–1921 рр. Даються оцінки здобутків зазначених спецслужб та їхніх помилок у процесі боротьби за незалежність нашої країни.

Ключові слова: Генштаб, розвідочна управа, розвідочний відділ, «Инфібро», освідомчий відділ, спецслужба, розвідка, контррозвідка, агентура, агентурна робота.

В.С. Сідак
член-корреспондент
Национальной академии педагогических наук Украины,
доктор исторических наук, профессор,
главный научный сотрудник НОЦ НА СБУ
проректор по научной работе,
Университет экономики и права «КРОК»

Украинские спецслужбы в период национально-освободительной борьбы 1917–1921 гг.

В статье освещается деятельность спецслужб украинских национальных государственных формаций: Центральной рады, Гетьманата, Директории УНР, ЗУНР и Государственного Центра УНР в эмиграции в сложных исторических условиях Украинской революции 1917–1921 гг. Даются оценки результатов работы указанных спецслужб, а также их ошибок в ходе борьбы за независимость нашей страны.

Ключевые слова: Генштаб, разведывательное управление, разведывательный отдел, «Инфибро», осведомительный отдел, спецслужба, разведка, контрразведка, агентура, агентурная работа.

*V. Sidak
Corresponding Member
of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,
PhD of Historical, Professor,
Chief Research Associate SOC NA SSU,
Vice-rector for scientific Work,
“KROK” University*

Ukrainian Intelligence Services During the National Liberation Struggle of 1917–1921

The article highlights the activities of the intelligence services of the Ukrainian national state formations: the Central Rada, the Hetmanate, the Directorate of the UPR, the WUPR and the State Center of the UPR in the emigration of the difficult historical conditions of the Ukrainian revolution of 1917–1921. Assessments of the results of these intelligence services work, their mistakes in the course for the struggle for the independence of our country are made.

Key words: general staff, intelligence agency, intelligence office, «Infibro», information department, intelligence services, intelligence, counterintelligence, agency, cover intelligence work.

Постановка проблеми

Українська революція 1917–1921 рр., сто років від початку якої відзначалося у 2017 р. на державному рівні, невідворотно спонукає кожного з нас звертатися до тих давніх героїчних, драматичних і трагічних подій нашої вітчизняної історії, осмислювати й переосмислювати їх з позицій сьогодення. До цих подій були причетні спецслужби державницьких формацій доби Української революції 1917–1921 рр. То був, можливо, один із найскладніших і найважчих періодів нашої історії як з огляду на державотворення, так і як предмет дослідження нинішніми науковцями, істориками.

Не кожному до снаги розібратися у запутаних перипетіях тієї доби, коли точилася запекла боротьба за утвердження національної державності України, дати оцінку тогочасним державним і політичним діячам, зробити правильні висновки.

Тому саме фахівцям відведено важливу роль у правдивому й об'єктивному відображенні тих подій, донесенні їх до широкого загалу, показі справжніх борців за утвердження української ідеї, винесенні уроків з минулого, застосуванні тогочасного досвіду боротьби з арміями і спец-

службами більшовицької Росії, інших ворогів в реаліях сьогодення – протистоянні нинішній агресії путінської Росії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед дослідників, які долучилися до справи діяльності національних спецслужб названого періоду, слід назвати таких: В.С. Степанков, Д.В. Веденєєв, Т.В. Вронська, О.Н. Ярмиш, О.В. Тимошук, В.К. Тополенко, А.І. Сирота, Я.Ю. Тинченко, О.І. Шевченко, В.Г. Дмитрук, О.В. Скрипник, Р.М. Коваль та інші. За великим рахунком ці учені підняли з небуття очільників і достойних функціонерів колишніх спецслужб, показали їхню роль і місце у тій жорсткій і кровопролитній боротьбі за волю України. За це їм щира подяка.

Але природно, що у процесі подальших досліджень почали з'являтися нові факти, нові бачення і підходи щодо тогочасних подій. Дещо іншими стали оцінки діяльності відомих очільників і функціонерів спеціальних інституцій (розвідки та контррозвідки). З'явилися й нові імена з когорти безстрашних бійців «таємного фронту» – П. Філоненко, С. Могила, І. Литвиненко та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Таким чином, на думку автора, назріла потреба проаналізувати з огляду на сьогодення процес розвитку подій, пов'язаних з утворенням, становленням і розгортанням українських спецслужб доби національно-визвольних змагань 1917–1921 років, узагальнити й оцінити результати їхньої діяльності.

Формулювання цілей статті

Метою дослідження є реалізація зазначеної потреби.

Виклад основного матеріалу дослідження

Події березня 1917 р. започаткували важливі етапи визвольної боротьби українського народу за національну державність у буремні часи Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР, Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), партизансько-повстанських та підпільних рухів спротиву більшовицькому режиму (1917–1921 рр.). Важливе місце у цій боротьбі займали загальнодержавні та військові спецслужби (розвідка і контррозвідка) названих державних формацій.

Потреба в їх формуванні була нагальною, оскільки обумовлювалася необхідністю рішучої протидії як силою зброї, так і специфічними методами й засобами численним зовнішнім та внутрішнім ворогам у боротьбі за волю і незалежність України та створення належних умов для функціонування її державних інституцій.

Слід зауважити, що діяльність органів безпеки у 1917–1921 рр. спрямовувалася на захист національних інтересів України, а не на забезпечення чи підтримку якихось агресивних посягань щодо її сусідів та інших країн.

Характерно, що керівники держави та її органів безпеки зазначеного періоду намагалися організувати, хоч і не завжди вдало, нормативне регулювання діяльності спецслужб. Переважно воно здійснювалося на рівні розпоряджень, наказів, інструкцій. Виділяється в цьому відношенні Гетьман П. Скоропадський. 18 травня 1918

р. він затвердив постанову уряду «Про зміну існуючих законів про міліцію і утворення Державної варті». У її структурі був освідомчий відділ – загальнодержавний контррозвідувальний орган. У «Статуті Української Державної варті» визначена її структура, функції та методи роботи, права й обов'язки співробітників, форми їх спеціалізації.

Ще далі пішли провідники ЗУНР, діяльність її головного загальнодержавного органу безпеки – Державної жандармерії – регламентувалася окремим законом.

Відома річ, що як уряд П. Скоропадського, так і Національна Рада ЗУНР в основу цих правових актів поклали чимало прийнятних положень із відповідних законів Російської та Австро-Угорської імперій. Завдяки цьому вдалося прискорити створення нормативної бази для функціонування названих вище відомств. Але проблема не була вирішена на рівні вимог часу. Органи безпеки Гетьманату та ЗУНР були офіційно департизовані, хоча в дійсності цього не завжди дотримувалися.

Керівники спецслужб усіх формацій національної державності переважно через брак підготовлених кадрів залучали до служби колишніх кваліфікованих офіцерів поліції, жандармерії, військової розвідки і контррозвідки, а також армійських офіцерів царської Росії та царської Австро-Угорщини. Більшість із них серцем сприйняли ідею державності та незалежності України, чесно і віддано служили їй. Але, на жаль, не всі. Діяльності спецслужб шкодили міжпартійні суперечки, а то й протистояння лідерів державницьких формувань.

Діяльність спецслужб часів Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР, ЗУНР планувалася і здійснювалася за трьома основними напрямками: розвідувальному, контррозвідувальному, захисту державності та територіальної цілісності країни. Останній реалізовувався контррозвідувальними підрозділами. Це природно, оскільки антидержавницькі виступи ініціювалися, підтримувалися і координувалися здебільшого розвідувальними службами іноземних держав та пов'язаними з ними організаціями.

Завдання перед українською розвідкою та контррозвідкою стояли дуже важливі: виявлення, попередження і припинення розвідувально-підривної діяльності іноземних спецслужб, захист державного суверенітету, державних таємниць; відвернення диверсійно-терористичних акцій, контррозвідувальне забезпечення збройних сил, добування розвідувальних даних щодо противника.

Для виконання названих вище завдань використовувалися класичні форми, методи і засоби:

- проникнення з допомогою конфідентів у вороже середовище;
- спостереження з метою документування ворожої діяльності;
- перехоплення каналів зв'язку;
- технічні засоби.

Об'єктами устремління були: спецслужби недружніх іноземних держав, їхні збройні сили, ворожі українській державності закордонні організації, такого ж спрямування політичні партії та рухи усередині країни, близьке оточення ворожих посібників.

Заслугує на увагу питання щодо ставлення вищих органів влади різних формацій української державності до власних органів безпеки. Безумовно, більшість діячів цього рівня досить швидко зрозуміли необхідність таких інституцій і активно користувалися їхньою допомогою. Але далеко не всі мали чітке уявлення про роль і місце спецслужб у складному державотворчому процесі, про межі їхніх компетенцій і можливостей, про те, які засоби, форми і методи вони можуть використовувати, якою має бути нормативна база їхньої діяльності, за яких умов можлива ефективна праця даних відомств. І в залежності від рівня уявлень вищих посадових осіб щодо перерахованих вище завдань спецслужб різнилися й оцінки діяльності органів безпеки, їхніх керівників і всього особового складу.

Винятком у переліку названих державницьких формацій була (на початку своєї діяльності) Центральна Рада. Її очільники М. Грушевський та В. Винниченко, як і більшість її членів – представників со-

ціалістичних партій, не бачили потреби у створенні власних силових структур. Так, заступник М. Грушевського і голова уряду В. Винниченко на шпальтах «Робітничої газети» зазначав: «Не своєї армії нам, соціал-демократам і всім щирим демократам, треба, а знищення всяких постійних армій». Замість постійної армії пропонувалося створення «Української народної міліції». І запустили цей механізм у дію.

Характерним є такий приклад. Під час українізації низки збройних формувань Російської імперії особливо відзначився командир 34-го армійського корпусу генерал П. Скоропадський. Його шістдесятитисячне з'єднання (дисципліноване і боєдатне) перетворилося на 1-й Український корпус. Воно могло стати підґрунтям для створення регулярної української армії. Але завдяки зусиллям названих очільників, Корпус був розформований. Хоча він неодноразово ставав на захист ЦР від збільшовичених частин російської армії, гасив повстанські та інші збройні заколоти.

Одним із небагатьох, хто завжди стояв на позиціях необхідності української регулярної армії, високоорганізованих і кваліфікованих національних спецслужб – був Симон Петлюра:

— він багато зробив для українізації кількох військових частин російської держави;

— виступаючи в червні на 2 Всеукраїнському військовому з'їзді з доповіддю «Про конструкцію Генерального Військового Комітету» (прообразу Генштабу), запропонував у його структурі відділ спецслужб: розвідки і контррозвідки;

— коли 26 серпня 1917 р. із Петербурга надійшла звістка про заколот Л. Корнілова, Центральна Рада (ЦР) небезпідставно побачила в ньому загрозу реставрації імперської державності. С. Петлюра написав таємного листа до Генерального секретаріату, в якому запропонував створити Краєвий Комітет оборони нового ладу – орган, близький до спецслужб з повноваженнями щодо виявлення, попередження та припинення контрреволюційних заколотів та інших ворожих акцій. Подальша доля цьо-

го звернення не відома, оскільки після локалізації заколоту його актуальність ніби була втрачена;

— перебуваючи з червня 1917 р. на посаді Генерального Секретаря військових справ (генерального секретаріату), зробив багато для створення і укріплення військових формувань;

— завдяки його зусиллям, у грудні 1917 було започатковано Український Генеральний Військовий Штаб. Через кілька місяців до структури штабу був введений розвідувальний відділ.

Розбудова Українських збройних Сил була не до вподоби очільникові ЦР. Особливо В. Винниченку. Це тоді, коли більшовицькі війська Муравйова успішно просувалися по українській території. У зв'язку із вкрай напруженими взаємовідносинами 18 грудня 1917 р. С. Петлюра подає у відставку з поста Генерального секретаря з військових справ.

Необхідно сказати, що через певний період часу у керманічів ЦР настало прозріння щодо ролі збройних сил у становленні та розвитку держави. 23 березня 1918 р. в Малій Раді з декларацією, яку було подано до затвердження, від імені Ради міністрів виступив її Голова В. Голубович. У ній зазначається: «Завданням Військового міністерства є організація на демократичних основах такої регулярної армії, яка зможе потім перейти до міліційного принципу». На жаль, це прозріння прийшло надто пізно і в надто несприятливих умовах.

Отже, фактично у період ЦР здійснювалася в основному підготовка до формування спецслужб. Говорити про їх належну активну діяльність і результати підстав немає [1].

Разом з тим, не можна не згадати героїчний опір українських вояків у бою під Крутами 16 січня 1918 р. та успішне забезпечення цього бою групою розвідників під керівництвом чотового Семена Могили [7].

У часи Української Держави Гетьмана П. Скоропадського відношення до Армії і спецслужб було принципово відмінне від попередників. Генерал Павло Скоропад-

ський був освіченою людиною, військовим професіоналом з величезним бойовим досвідом, тому добре розумівся на цих справах. У короткий термін була створена чітка безпекова система спецслужб:

— освідомчий відділ – загальнодержавний контррозвідувальний підрозділ у складі ДДВ;

— розвідувальний та контррозвідувальний підрозділи у складі Генштабу ЗС;

— особливий відділ, який координував і контролював весь силовий блок, а також займався питаннями зовнішньої розвідки.

Сам П. Скоропадський приділяв велику увагу професіоналізму кандидатів і меншу – їх патріотизму (що в критичний момент спрацювало не на його користь).

Основні напрями діяльності були визначені такі:

— для розвідки: більшовицька Росія, білий рух;

— для контррозвідки: соціалістичні партії, їхні блоки тощо (це зрозуміло), але недооцінив монархічних та російських шовіністичних партій і організацій, що призвело до важких наслідків;

— внутрішня безпека силових відомств.

Система працювала чітко і результативно:

— за період Гетьманату реалізовано десятки розшукових справ, які були доведені до суду;

— вперше в історії української правоохоронної системи було виявлене і ліквідоване в Одесі місцевим освідомчим відділом під керівництвом ротмістра Лангмера велике організоване злочинне угруповання Михайла Винницького («Мішки Япончика»);

— яскравою особистістю у структурі військової розвідки був полковник Ф. Боржинський, який проводив активну і результативну роботу з приєднання Кубані до України (знищений денікінською контррозвідкою).

Але спецслужби не змогли захистити (зберегти) гетьманський режим. Причин кілька:

— спецслужби можуть багато, але не все;

– присутність іноземних військ, які блокували його зусилля;

– дуже малою була кількість професіоналів-патріотів;

– потужна соціалістична опозиція, яка робила все для повалення Гетьманату, але не для об'єднання зусиль проти більшовицької агресії [1].

У добу Директорії УНР армія і спецслужби були головними силами протидії більшовицькому агресору, тому їхнє значення у даному процесі було очевидним: у структурі МВС формується Департамент політичної інформації – орган загальнодержавної розвідки і контррозвідки; у Генштабі ЗС створюється розвідочна управа та «Інфібро» – військова розвідка і контррозвідка. В умовах перманентної війни «Інфібро» стало головною спецслужбою республіканських військ.

Оскільки розвідка і контррозвідка – це конкретні люди, їхні дії та результати, варто зупинитися на найбільш талановитих і дієвих, ключових особистостях у цій діяльності. Перший із них – це полковник Микола Красовський. Ще до революції колеги по кримінальному розшуку називали його «генієм розшуку»; як очільник Інформбюро – він зробив його найбільш боєздатною спецслужбою Армії УНР (єдиною повноцінною).

Слова М. Красовського про якості і професіоналізм співробітників розвідки і контррозвідки і сьогодні є актуальними: «...Не всякий має дійсну здатність до справ розвідочно-розшукових; бо це є теж дар Божий – талант, який можна розвивати і довершати, але ні в якому разі не можна його вкоренити в чоловіка, який не народився з цим талантом; не можна вже на підставі того, як не можна по волі стати художником, поетом або скульптором.

Отже, коли хто не почуває в собі того святого вогню, про який зазначено вище, то будь він з найвищою освітою і значним службовим стажем, він не може бути корисним для розвідочно-розшукової організації і йому не місце в рядах тієї сім'ї, яка ідейно і безоглядно віддана любимій праці своїй» [1, 7]. Підібрані й підготовлені М. Красовським співробітники від-

значалися умінням ефективно працювати з агентурою, аналітичним мисленням і творчим підходом до вирішення поставлених завдань. Результати були вагомими:

– упереджено кілька спроб замаху на Головного Отамана Симона Петлюру [6]; низку інших терористичних і диверсійних актів;

– за успішне припинення Інформаційним бюро ворожих агентурних акцій більшовики прозвали його «петлюрівською ЧК». За голову М. Красовського більшовики пропонували великі кошти [1, 2, 3, 4].

Друга не менш важлива постать – полковник Армії УНР Яків Гальчевський. Як відомо, після невдалого Другого Зимового походу на території окупованої більшовиками України розгорнувся широкий повстанський рух. 15 лютого 1922 р. Наказом Головного Отамана військ УНР Симона Петлюри Яків Гальчевський був призначений командиром усіх повстанських загонів і підпільних організацій Правобережної України. На цьому посту він увійшов в історію повстанського руху як талановитий, грізний і неуповимий повстанський ватажок; очільник добре законспірованого, дієвого антирадянського підпілля.

У той же час і пізніше Яків Гальчевський проявив себе і як талановитий розвідник і контррозвідник. Зазначена діяльність мала 2 етапи. Перший: коли він, як повстанський ватажок, випрацював тактику підпільно-партизанської боротьби, значне місце в якій відводилося добре налагодженій розвідці й контррозвідці. Його поінформованість вражала. Я. Гальчевський скрізь мав надійних інформаторів: на залізниці, телеграфі, в ревкомах, у військових частинах і навіть у ЧК. Тому всі операції проти червоних були несподіваними для ворога, блискавичними і в переважній більшості успішними! Другий етап його діяльності на «таємному фронті» боротьби з більшовиками проходив з кінця 1925 р. по 1939 р. у розвідці Державного центру УНР в екзилі.

Кілька слів про велич і силу духу цієї особистості. У часи жорстких повстанських боїв на Правобережжі України, усвідомлюючи, що він і його побратими

приречені, Я. Гальчевський писав: «Йде жорстока боротьба з лютим і підступним ворогом. Щодня ми втрачаємо побратимів, нас стає все менше і менше. Ворог катує і вбиває наших рідних і близьких. Обливає нас брудом, називає грабіжниками і бандитами. Але це нас не зупинить. Ми будемо стояти до кінця, бо віримо в майбутнє України – вільної і незалежної.

Сумно лише від того, що не знаємо, чи з'явиться колись такий дослідник-науковець, який об'єктивно оцінить нас і нашу боротьбу...» [1, 7].

Незламними борцями за волю України показали себе розвідники і контррозвідники Армії УНР Микола Чоботарів, Іван Литвиненко, Петро Філоненко.

Героїчною сторінкою в історії Національних спецслужб є діяльність розвідки і контррозвідки ЗУНР: державної жандармерії, на яку було покладено завдання протидії шпигунству (очільник Іван Козак) і розвідувального відділу (очільник Радіон Ковальський), куди входили детективи-контррозвідки Начальної команди УГА.

Характерно, що керівники і співробітники названих структур були професійно підготовлені, відповідальні і патріотично налаштовані (більшість із них етнічні українці, колишні офіцери спецслужб Австро-угорської імперії). Усі ланки тісно взаємодіяли і працювали на відсіч ворогові. Будучи патріотично налаштованими, вони показували чудеса героїзму, мужності й самопожертви. Вражає високий професіоналізм. На їхньому рахунку сотні виявлених ворожих агентів, десятки успішно проведених операцій з проникненням у заплілля ворога, упередження диверсійних і терористичних актів, успішних бойових зіткнень тощо. Багато з них віддали життя за Україну.

Із цієї когорти сильних духом виділяється Іван Вислоцький. Як свідчать архівні документи, за здобуття важливої інформації про наявність у більшовиків танків та планів щодо напрямів їх застосування старшина для особливих доручень хорунжий розвідувального відділу 3-го корпусу І. Вислоцький був підвищений у званні до чотаря. На рахунку цього хороброго, та-

лановитого розвідника і контррозвідника багато успішно проведених комбінаційних оперативних заходів з проникненням у структури противника, виявленням і знешкодженням ворожих агентів, диверсантів, терористів та провокаторів. Дуже цікаві його спогади про розвідувальну і контррозвідувальну діяльність у різні періоди життя, де викладені думки і пропозиції щодо організації майбутніх спецслужб (розвідки та контррозвідки). Його досвід вивчається у навчальних та наукових структурах сучасних спецслужб України [1, 7, 8].

Правдиво й об'єктивно оцінюючи діяльність бійців спецслужб у часи протистояння численним супротивникам, не можна стверджувати, що все у них було ідеально. Адже вони були простими смертними, припускалися помилок і прорахунків як через суб'єктивні, так і об'єктивні причини. Українським розвідникам і контррозвідникам часто бракувало творчої ініціативи, прогнозування і наступальності при підготовці та проведенні важливих операцій.

Слід брати до уваги і те, що не вусі очільники і рядові співробітники спецслужб, про яких ідеться, були професіоналами як такими. За плечима більшості з них не було спеціальних шкіл, академій тощо. «Розвідувальне та контррозвідувальне мистецтво» довелося здобувати в ході жорстокої боротьби з лютим і підступним ворогом. Але їхня любов до Батьківщини, мужність і героїзм, велич і твердість духу свідчать, що вони були гідними нащадками і послідовниками розвідників і контррозвідників славного козацького війська доби Петра Сагайдачного, Костянтина Острозького, Богдана Хмельницького.

Усім їм потрібно віддати належне, вдячно схиливши перед ними голови за готовність покласти душу й тіло за волю України. Вони є прикладом для сучасників. Їхній досвід потребує вивчення і творчого використання.

Висновки

Аналіз архівних матеріалів, результатів нових наукових досліджень дає мож-

ливість зробити висновок, що двобій між добре налагодженими й оснащеними радянськими органами ВНК-ДПУ, іншими ворожими спеціальними структурами та розвідкою і контррозвідкою українських державних формацій названої вище доби був нерівним, і немає підстав перебільшувати ефективність останніх. Проте задля об'єктивності варто зазначити, що в багатьох випадках ворожим спецслужбам все ж довелося зіткнутися з професійною грамотною роботою українських розвідників і контррозвідників.

Жорстоке і кровопролитне збройне протистояння внутрішнім і зовнішнім ворогам у період Української революції 1917–1921 рр. тривало майже 5 років. І національні спецслужби у цьому героїчно-

му, жертвному протистоянні відігравали важливу роль.

Отже, праця українських спецслужб доби національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. не була марною. Її активні діячі чесно і наполегливо боролися за незалежну Україну. Проте на тому історичному етапі перемогти не змогли, як не змогли це зробити повстанці Холодного Яру, бійці Української повстанської армії. Але вони наблизили цю перемогу. Кров загиблих не була пролита марно. В 1991 р. Україна стала незалежною державою. Саме її сьогодні так само героїчно, з такою ж відвагою і самопожертвою захищають українські воїни і співробітники спецслужб від російського агресора у розв'язаній проти нашої держави гібридній війні.

Література

1. Сідак В.С. Спеціальні служби України від найдавніших часів і до сьогодення: у 5-и томах. Т.2: Українські спецслужби доби національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.: Наук.вид. / В.С. Сідак. – Київ: вид-во «Прометей», 2017. – С. 11 – 43, 78-129, 200-270, 306-330.
2. Ануфриев Н.И., Пиджаренко А.М. Тайны сыска / Н.И. Ануфриев, А.М. Пиджаренко. – К.: «Преса України», 2002. – Кн. I. – С. 485-491.
3. Чисников В. Н. А. Красовский – сыщик от Бога / В. Н. Чисников. – К.: жур. «Антология сыска». – Т. 2, 2006. – С. 282-310.
4. Чисников В. Начальник петлюровской ЧК / В. Чисников. – К.: Жур. «В мире спецслужб». – №4 (16), 2006. – С. 41-49.
5. Цибулькін В.В., Рожен Л.М., Веденєєв Д.В. та ін. Нариси з історії розвідки суб'єктів державотворення на теренах України / Заг. Ред. П.Д. Морозова. – К.: «Преса України», 2011. – С. 283.
6. Лист Чеботаріва М.Ю. від 16.12.1946 р. Приватний архів Роевка В.К.
7. Скрипник О.В. Справа життя Миколи Красовського / Таємний легіон Української революції: документально-публіцистичні нариси / О.В. Скрипник. – К.: «Ярославів Вал», 2015. – С. 12-36.
8. Вислоцький І. Розвідочна служба // Українська Галицька армія / І. Вислоцький. – Т. 1, 1934. – С. 359; Вислоцький І. Спогади розвідочного старшини: 1919–1923 р.р. – Військова розвідка НКГА. Літопис Червоної Калини. – Журнал, Ч. 4-9. – Львів, 1934. – С. 56.